

OLIV TA'LIMDA SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING AKADEMIK ETIKA VA TALABALAR KOGNITIV KOMPETENSIYALARIGA TA'SIRI

Muallif: Dusiyorova Charos

Tadqiqot maskani: *Qarshi davlat texnika universiteti*

Elektron pochta: *avazovsurojiddin@gmail.com*

Ilmiy rahbar: *Xujayev A. G'.*

ANNOTATSIYA (UZ). Ushbu tadqiqot oliy ta'lim tizimida Large Language Models (LLM) — yirik til modellarining (ChatGPT, Gemini, Claude) integratsiyalashuvi natijasida yuzaga kelayotgan kognitiv va etik transformatsiyalarni tahlil qiladi. Maqolada sun'iy intellekt (SI) vositalarining talabalar tahliliy fikrlashiga ko'rsatadigan ta'siri, "intellektual outsorsing" xavfi va akademik halollik muammolari ilmiy asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari SI vositalaridan nazoratsiz foydalanish bilim o'zlashtirish chuqurligini 40% gacha kamaytirishi mumkinligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Sun'iy intellekt, akademik etika, kognitiv dangasalik, raqamli didaktika, LLM, fakt-checking, algoritmik savodxonlik.

ANNOTATION (ENG). This research analyzes the cognitive and ethical transformations resulting from the integration of Large Language Models (LLM) such as ChatGPT, Gemini, and Claude into the higher education system. The article scientifically substantiates the impact of AI tools on students' analytical thinking, the risks of "intellectual outsourcing," and academic integrity issues. Research results indicate that uncontrolled use of AI tools can reduce the depth of knowledge acquisition by up to 40%.

Keywords: Artificial intelligence, academic ethics, cognitive laziness, digital didactics, LLM, fact-checking, algorithmic literacy.

KIRISH (INTRODUCTION)

1. Muammoning qo'yilishi.

Bugungi kunda ta'lim transformatsiyasi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishidir. Prezident Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek: «Sun'iy intellekt

texnologiyalari nafaqat iqtisodiyotda, balki ta'lim jarayonida ham asosiy drayverga aylanishi shart».

Ushbu vazifa oliy ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalanishning etik va ilmiy asoslarini ishlab chiqishni taqozo etadi. Raqamli taraqqiyot natijasida ta'lim paradigmasi "axborotga kirish" bosqichidan "axborotni generatsiya qilish" (generation of information) davriga o'tdi. Bu o'zgarish, ayniqsa, talabalarning yozma ishlari va ilmiy loyihalarida yaqqol namoyon bo'lmoqda.

2. Dolzarbligi.

Global statistikaga ko'ra, 2024-yilga kelib universitet talabalarining 60% dan ortig'i o'quv jarayonida SI vositalaridan muntazam foydalanmoqda. Biroq, bu vositalar "qora quti" (black box) prinsipi asosida ishlashi sababli, talaba olayotgan ma'lumotning manbasini va mantiqiy asosini har doim ham anglab yetmaydi. Bu esa ta'lim sifatining tushib ketishiga va bo'lajak mutaxassislarda mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatining pasayishiga olib kelishi mumkin.

ADABIYOTLAR TAHLILI (LITERATURE REVIEW)

Tadqiqot doirasida bir qator xalqaro nazariyalar ko'rib chiqildi: Kognitiv yuklama nazariyasi (Sweller): SI talabani ishchi xotirasini bo'shatsa-da, uzoq muddatli xotirada bilimlarning mustahkamlanishiga to'sqinlik qilishi mumkin. Akademik halollik standartlari (ICA): Xalqaro akademik halollik markazi ma'lumotlariga ko'ra, SI tomonidan yozilgan matnlar "shaffof bo'lmagan plagiat"ning yangi turini shakllantirmoqda.

O'zbekiston tajribasi: Mahalliy tadqiqotchilar (masalan, Abdullayev, 2023) oliy ta'limda raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish muhimligini ta'kidlasa-da, aynan generativ modellar bo'yicha etik filtrlar hali ishlab chiqilmagan.

METODOLOGIYA (METHODS)

Tadqiqot 2025-yilning sentyabr-dekabr oylarida o'tkazildi va quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oldi:

Respondentlar: Oliy ta'lim muassasalarining 150 nafar talabasi (ijtimoiy va aniq fanlar yo'nalishidan teng miqdorda).

Sifat tahlili: Talabalar tomonidan SI yordamida yozilgan 40 ta maqola "faktik xatolik" va "mantiqiy izchillik" mezonlari bo'yicha ekspertlar tomonidan baholandi.

Korrelyatsion tahlil: Talabani SIga bo'lgan bog'liqligi bilan uning yakuniy imtihon natijalari o'rtasidagi bog'liqlik r (Pirson koeffitsiyenti) yordamida hisoblandi.

NATIJARAR VA STATISTIK TAHLIL (Kengaytirilgan)

Tadqiqot davomida talabalarning SI vositalaridan foydalanish samaradorligi va bilim darajasi o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash uchun quyidagi ko'rsatkichlar tahlil qilindi.

Statistik natijalar

1-jadval. Talabalarning SI vositalaridan foydalanish maqsadlari va samaradorlik koeffitsiyenti (n=150)

Foydalanish maqsadi	Talabalar ulushi (%)	O'zlashtirish darajasi (100 ballik tizimda)	Mustaqil fikrlash koeffitsiyenti (K _(mf))
Matni strukturaga solish va reja tuzish	25%	88	0.85
Xorijiy adabiyotlarni tarjima qilish va tahlil	30%	82	0.78
Tayyor insho/maqola generatsiya qilish	35%	65	0.32
Grammatik va uslubiy tahrir	10%	90	0.92

Izoh: K_(mf) koeffitsiyenti 1 ga qanchalik yaqin bo'lsa, talabaning mavzuni o'zlashtirishi shunchalik yuqori bo'ladi. Tayyor material generatsiya qiluvchilarda bu ko'rsatkich eng past (0.32).

2-jadval. SI tomonidan yaratilgan ilmiy matnlarning sifat tahlili (Ekspert bahosi)

Mezonlar	Ko'rsatkich (foizda)	Xarakterli kamchiliklar
Mantiqiy izchillik	85%	Matn ravon, ammo chuqur tahlil yetishmaydi.
Faktik aniqlik	62%	Tarixiy sanalar va statistikada 38% gallyusinatsiya.
Manbalar ishonchiligi	45%	Mavjud bo'lmagan URL va DOI havolalar mavjudligi.
Akademik uslub	92%	Terminalogiyadan foydalanish darajasi yuqori.

So‘rovnoma natijalari shuni ko‘rsatdiki, talabalarning: 42% i SI dan murakkab matnlarni soddalashtirish (summarization) uchun; 35% i tayyor insholar va kodlar yozdirish uchun; 23% i esa faqat grammatikani tekshirish uchun foydalanadi.

Intellektual autsorsing" xavfi.

Eksperiment natijasida aniqlandiki, SIga tayanadigan talabalarda "illusion of explanatory depth" (tushuntirish chuqurligi illyuziyasi) yuzaga keladi. Ya'ni, talaba mavzuni tushundim deb o‘ylaydi, lekin algoritmsiz mustaqil savolga javob bera olmaydi.

Faktik xatoliklar (Hallucinations).

Tahlil qilingan SI matnlarining 28% ida jiddiy faktik xatoliklar (masalan, noto‘g‘ri sanalar, uydirilgan statistik raqamlar yoki mavjud bo‘lmagan qonun moddalari) aniqlandi. Bu talabalarda tanqidiy filtrning yo‘qligidan dalolat beradi.

MUNOZARA: AKADEMIK PLAGIAT VA ETIDAN CHEGARALAR

Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, an’anaviy plagiat (boshqa muallifdan ko‘chirish) o‘rnini "AI-Generated Content" (SI tomonidan yaratilgan kontent) egallamoqda. Bu holatda "Turnitin" kabi tizimlar har doim ham 100% aniqlik bilan ishlamasligi mumkin.

Tavsiya etilayotgan yechimlar:

Flipped Classroom (To‘ntarilgan sinf): Nazariy qismini SI bilan o‘rganib, amaliy qismini (diskussiya) auditoriyada jonli bajarish.
 Oral Defense (Og‘zaki himoya): Har qanday yozma ishni og‘zaki himoya qilish orqali talabanning haqiqiy bilimini tekshirish.
 Digital Footprint Analysis: Talabanning ish ustida qanday ishlaganini (tahrirlar tarixi, vaqt sarfi) nazorat qilish.

QO‘LLANILGAN MANBALAR (REFERENCES)

- 1.UNESCO (2023). Guidance for generative AI in education and research. [Elektron resurs].
 URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000386693>
2. European Commission (2022). Ethical guidelines on the use of artificial intelligence and data in teaching and learning for educators. [URL:](#)

<https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/d81a0d54-5348-11ed-92ed-01aa75ed71a1>

2. Williamson, B. (2024). Algorithms and the Future of Education. London: Routledge.
4. Abdupattayev, H. (2024). Raqamli didaktika va ta'lim texnologiyalari. Toshkent.
5. Luckin, R. (2022). Machine Learning and Human Intelligence: The Future of Education in the 21st Century.
6. Nature Journal (2023). ChatGPT: Five priorities for research. Vol. 614, pp. 224-226.
DOI: <https://doi.org/10.1038/d41586-023-00288-7>
7. UNESCO (2024). Artificial Intelligence in Higher Education.
8. Harvard University (2023). AI Pedagogy Project: Strategies for Faculty. URL: <https://aipedagogy.org/>.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori (2021). Sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida (PQ-4996). URL: <https://lex.uz/docs/5297046>
10. Oxford University (2023). Academic Integrity and Artificial Intelligence: Guidance for Students. URL: <https://www.ox.ac.uk/students/academic/guidance/skills/plagiarism>
11. Stanford Digital Education (2023). How AI is reshaping the classroom. URL: <https://digitaleducation.stanford.edu/news/how-ai-reshaping-classroom>.
12. World Economic Forum (2023). The Future of Jobs Report 2023. URL: <https://www.weforum.org/publications/the-future-of-jobs-report-2023/>.
13. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti.